

НАЦІЯ ЯК СУБ'ЄКТ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ

Актуальність дослідження: Вивчення проблем, пов'язаних зі зростанням національного фактора є досить актуальним як у теоретичному, так і практичному аспектах. Актуальність теми зумовлена формуванням культури нації, в якій повинні зосереджуватися ідеї, цінності та ідеали, що сповна відповідають національним потребам та інтересам. Розглядаючи націю як колективну дійову особу історії й політичного життя, важливо знати, як вона виникла, розуміти особливості її генези. Генеза вказує на витоки «політичності» цієї спільноти, визначає специфічні риси національної свідомості та її найсуттєвішої складової частини – національної ідеї. Водночас визначення суті нації як історичної спільноти та шляхів її формування є одним з найскладніших і найдискусійніших питань теорії нації.

Мета дослідження полягає в аналізі нації не лише як найвищої форми організації суспільства, а й як філософського феномена.

Ще з первісних часів людина, окрім інстинкту свободи, індивідуалізму та егоїзму була наділена й інстинктом спільноти, прагненням належати до певної групи людей, де вона почувалася б своєю, повноцінною та захищеною. Так витворювалися роди, племена, з яких згодом, внаслідок суспільного прогресу поставали народності. Така етнічна диференціація людства була її природною самоорганізацією. Людей об'єднувало в етнічні спільноти кровна і мовна спорідненість у первісні часи, і духовна спорідненість у подальшому поступі. Але етнос – це явище непостійне, історично змінне, здатне до трансформації. Тому в процесі розвитку людства, одні етнічні спільноти розпадалися, інші, навпаки, поглинали слабші людські об'єднання, розросталися, зміцнювалися. В цьому виявлялася сила певної народності, її воля та боротьба за життя, завдяки чому поставали до історичного життя нові народи. В такій підсвідомій боротьбі за життя, людство витворило нове суспільне явище – націю, яку можна визначити як кінцевий витвір новітнього культурно-історичного процесу, що постав на місці старої форми етнічного суспільного витвору – народу. Це засвідчує трансцендентну божественну закономірність, мудрість часу. «Всі народи стали націями, коли почули в собі здатність реформувати людство», – сказав видатний український націоналог Лев Ребет [4, с.170]. Справді, всі суспільні явища, витворені людством у його поступі, є дещо загадковими і незбагненними у своїй суті. Недарма ж деякі дослідники, приміром, Б. Струве та М. Бердяєв вважали націю містичним організмом, акцентуючи увагу на її надприродності та ірраціональності [2, с. 38].

Що ж таке етнос та чим він відрізняється від нації? В перекладі з грецької «етнос» означає народ. Як і нація, він належить до стійких спільнот, що уособлюють горизонтальний поділ окремих суспільств і людства в цілому. Між тим, коли йдеться про рівень їх консолідованості і політичної суб'єктності, ці спільноти істотно різняться. Поняття «етнос» вживається для позначення історичних спільнот різного ступеня консолідації, що належать до однієї культури, але зовсім не обов'язково усвідомлюють себе як політичну єдність.

Процес націогенези (виникнення націй), згідно етнічно-політичного підходу, полягає в тому, що етноси як попередники націй, проходять певні стадії розвитку, культурного і політичного дозрівання: від згуртування споріднених племен в ширші етнокультурні об'єднання і аж до перетворення цих об'єднань в самосвідомі спільноти, що творять або прагнуть утворити держави. Їх суспільна свідомість поступово «політизується», вони стають учасником політичного процесу і трансформуються в нації.

Добрим прикладом ранньої політизації етносу та його руху до перетворення в національну спільноту є період козацьких війн (кінець XVI – XVII ст.) на Україні. Повстання і національновизвольна війна під проводом Б. Хмельницького 1648–1654 рр. засвідчили, що український народ усвідомлював не лише свою етнічну, а й, почасти, соціально-політичну окремішність. Стаючи політичною спільнотою, він прагнув зберегти свої здобутки в сфері суспільно-політичної творчості, відстояти незалежність у відповідності до принципу «один народ – один політичний устрій». Саме це й дало підстави П. Меріме назвати Б. Хмельницького першим винахідником націоналізму в Європі [3]. Період козацьких війн характеризувався прискоренням процесу націотворення, в разі успішного завершення якого українська нація могла б сформуватись досить рано. Проте пізніше цей процес перервався через внутрішні і зовнішні причини, і остаточно нація сформувалась лише на кінець XIX – початок XX ст. Її ж етнічне коріння сягає, очевидно, VI–VII ст., а може й більш ранніх часів, а завершення етногенезу (формування українського етносу) припадає на другу половину XII століття.

Ще наприкінці XIX – на початку XX ст. спостерігалися перші спроби теоретичного осмислення та дослідження цього явища в бутті суспільства, що було пов'язано з політичною, економічною та ідеологічною кон'юнктурою того часу та певного народу. Варто відзначити, що у сучасній філософській, соціологічній та етнологічній літературі, фактично, нема загальноприйнятого визначення нації. Згадуються слова німецького історика Т. Момзена: «нація – це тільки фікція, але її відміна – це утопія» [3, с. 12]. Найпоширенішим, хоча дещо поверховим, радше навіть умовним розумінням нації є її визначення як найвищої форми організації суспільства, яку можна розглядати в різних аспектах. Приміром, з філософського боку нація – це спільнота в єдності її мови, культури, спільного історичного минулого, традицій. А з психологічного – спільнота, витворена людською волею, національною свідомістю, внутрішнім бажанням єдності і почуванням спільності.

Згідно з філософськими поглядами, націю характеризують її об'єктивні ознаки, які водночас витворюють її. Це територія проживання, тобто природні кордони, рідна земля, що консолідує народ почуттям обов'язку і патріотизму; історичні традиції, суб'єктивна пам'ять народу, історія, яка творила його майбутнє, формувала психіку; культура – сукупність матеріальних і духовних цінностей народу й своєрідний критерій вартостей; мова, особлива знакова система спілкування, яка споконвіку об'єднувала людей в одну спільноту, разом з якою витворювався і розвивався народ. Усі ці об'єктивні ознаки нації дійсно мали і мають велике значення в націогенезі, зокрема, в українському націогенезі. Але найголовнішою ознакою української нації є мова, з виникненням якої постав народ, з відродження якої постала нація, з якою безпосередньо і опосередковано пов'язані інші її об'єктивні ознаки, що й доводить її значущість [7].

Цікавим є погляд О. І. Бочковського на зміст етно- й націогенези як на «поступове усуспільнення» усіх верств населення. Роль національно активного прошарку населення переходить від аристократії до буржуазії («третього стану»), а потім – до робітництва і селянства. «Модерна нація обіймає всі суспільні шари, з яких складається нарід. Натомість, в народі (тобто етносі – авт.) нація була по черзі репрезентована лише горішніми її верствами від корони й династії до панства і буржуазії. В цьому саме криється ключ до зрозуміння дуалізму в назвах нарід – нація, як і до зрозуміння різниці між модерною нацією і народом» [2]. Отже, усвідомлення етносом своїх інтересів, прагнення захищати їх політичними методами і за допомогою такого політичного інституту, як держава, говорить про його перехід у нову стадію розвитку – національну.

Уже в час свого утвердження поняття нації мало два виміри: 1. внутрішній (соціально-політичний), що виник внаслідок усвідомлення антитези «народ – правителі» і втілюється в ідеях народного суверенітету і рівноправності всіх людей, що складають громадянське суспільство і націю; 2. зовнішній (етно- або культурно-політичний), пов'язаний з розумінням окремішності і культурної гомогенності даного народу та його права творити власну державу, визначати її кордони та налагоджувати відносини з іншими народами.

На початкових етапах існування нація може мати свою державність, а може й не мати її. В політичному житті вона може бути репрезентована політичними партіями, суспільно-політичними рухами та іншими недержавними інституціями. Але на відміну від етносу – явища культурологічного, нація завжди є спільнотою політичною, формування якої, як зазначає Богдан Кравченко, є водночас процесом зростання її внутрішньої солідарності, встановлення ефективнішого контролю спільноти за поведінкою її членів. І якщо члени спільноти підкоряються вимогам згуртованості і поділяють прихильність до групових символів, то група досягає статусу нації. Іншими словами, нація – це етно-політична спільнота, якій притаманний високий рівень консолідації та самоусвідомлення, включеність у політичне життя, творення або прагнення до творення власної держави.

Загальновідомим є виокремлення наступних традиційних методологічних підходів у визначенні поняття «нація» – примордіалізм, есенціалізм та конструктивізм. Примордіалізм виходить з того, що риси нації дані першопочатково, є незмінними і традиційними, і вся проблема заключається в тому, щоб кожне наступне покоління їх дотримувалось. Тут має місце біологічний (спорідненість як основа соціальності), культурний (вродженість і природність конкретної культури) чи релігійний (концепція «обраного народу») примордіалізм. Есенціалізм досить близький примордіалізму. Основний принцип есенціалізму виходить з утвердження початкового існування певної сутності (есенції), скажімо, долі, призначення, істини, які і визначають конкретну ідентичність. Ці сутності незмінні, вічні і неперехідні. Відмова від служіння їм призводить до соціальних проблем. Якщо примордіалізм та есенціалізм опираються на ідею початковості, об'єктивності існування нації, то конструктивізм робить акцент на

«штучності» нації, звертає увагу на суб'єктивні фактори її виникнення. Примордіалістичний підхід пов'язаний з тим, що націю можна ідентифікувати на основі визначених об'єктивних ознак, не залежних від суб'єктивних поглядів її представників. До таких ознак переважно відносимо загальні, а не специфічні характеристики: територія, економічне життя, мова, національний характер культури. Конструктивізм – парадигма, в межах якої нація розглядається як соціальна конструкція, що не має «реальних» історичних чи культурних коренів.

Націоналізм за Б. Андерсоном – це новий принцип організації соціальної реальності, що прийшов на зміну релігійному та династичному принципам. Ідея нації у Новому світі почала відігравати таку ж роль, як християнська віра у Середні віки, тобто вона дозволяла людям об'єднуватись в культурно-політичні спільноти. У зв'язку з цим, Е. Хобсбаум відзначає, що при концептуальній та історичній багатозначності поняття нація слугувало інструментом відбору тим, що об'єднує у спільноту певних людей і відрізняє їх від інших [1, с. 43]. Така функціональна інтерпретація нації як механізму соціально-політичної класифікації та ідентифікації дуже тісно дотикається до поняття «національної ідентичності». Нація – різновид людських спільнот. На думку Б. Андерсона, нація це «уявна спільнота» [1, с. 84]. Звичайно, це не означає, що вона нереальна, фіктивна і така, що існує «лише в головах». Уявність нації вказує виключно на ту обставину, що кожен з її складових індивідів особисто не знає і ніколи не пізнає усіх її членів, що не заважає з ними себе співвідносити. У такому контексті уявна спільнота може порівнятись з віртуальною спільнотою в Інтернеті. Водночас нація завжди територіально визначена (навіть, якщо її кордони еластичні чи розмиті), суверенна (має державу і незалежність) і виражається у почутті спільної солідарності.

В основному нація складається із свідомого співвідношення з нею реальних індивідів, в результаті чого проявляється відношення до національного, інонаціонального в цілому, самосвідомість, почуття і переживання. Про національну приналежність судять за наступними параметрами: за національно-державницькими, культурними атрибутами, за об'єктивною символікою, яка визначає певну цілісність (культурну, територіальну, господарську); за свідомою ідентифікацією індивідів, за їхнім суб'єктивним ставленням, ціннісними орієнтаціями. Тобто кожен індивід національний по-перше, об'єктивно; по-друге, суб'єктивно, коли він визнає себе частиною тієї чи іншої спільноти, культури. При чому без останнього, незважаючи на присутність об'єктивних факторів, національна спільнота аморфна, її не можна повністю визнати суб'єктом історичного процесу.

Виходячи з цього, можна визначити націю як соціальну спільноту, основу на духовно-психологічній, історико-культурній, територіально-господарській єдності. Тільки зовнішні символи спільноти (географія, господарство, історія) не розкривають повно мірою внутрішній, екзистенційний зміст буття нації. Це тільки об'єктивні сторони життя нації. Вони повинні усвідомлюватись, повинні стати в основі ціннісних поглядів, відношень, основою вияву національної самосвідомості і супутніх їй почуттів, переживань, традицій. Без такого повного виявлення національної самосвідомості спільнота не виступить як активний суб'єкт історичного процесу. Тому у визначенні нації необхідно підкреслювати не лише її об'єктивні основи, але й те, які відображення ці основи набули у національній свідомості. Через свідомість, ціннісні орієнтації, традиції, національна сутність виявляється більш конкретно, реально. Кожна людина є національною у першу чергу тому, що усвідомлює свою приналежність, тобто ідентифікує себе з національним цілим. Суб'єктивні сторони виступають як сили, що об'єднують національний організм у цілісність, яка формує почуття ідентичності.

Література

1. Андерсон Б. *Воображаемые общества. Размышления об истоках и распространении национализма* / Б. Андерсон. – М., 2001. – 365 с.
2. Бочковський О. І. *Вступ до націоналогії*. Мюнхен, 1991–92. – С. 98; 166–170.
3. Липа Ю. *Призначення України*. – К., 1992. – С. 214.
4. Касьянов Г. *Теорії нації і націоналізму*. – К., 1999.
5. Погорельская С. *Внутриполитические аспекты новой германской внешней политики*. / С. Погорельская // *МэиМО*. – 2001, №7. – С. 12-16
6. Ребет Л. *Теорія нації*. – Львів, 1997.
7. Гурик М., Шумка М. «Каста лучших людей» у соціально філософському вченні Дмитра Донцова [Електронний ресурс] / Мирослава Гурик, Михайлина Шумка // *Наукові записки Національного університету Острозька академія*. – 2011. – Вип.8. – С. 36-46.

8. Шумка М. Л. Роль рідної мови в становленні української національної ідентичності / Михайлина Леонівна Шумка // Актуальні проблеми філософії та соціології. Науково-практичний журнал. Випуск 4. Одеса. –2015. – С.172-178.

9. Шумка М. Л. Українська національна символіка як репрезентант національної ідентичності / Михайлина Леонівна Шумка // Актуальні проблеми філософії та соціології. Науково-практичний журнал. Випуск 9. Одеса. –2016. – С. 180-198.

10. Світоглядні та соціокультурні засади формування модерної української нації: монографія / Т.В. Гончарук, Н.В. Гнаевич, М.І. Гурик, О.М. Рудакевич, Р.Ю. Чигур, М.Л.Шумка; за ред. професора О. М. Рудакевича. – Тернопіль: ТНЕУ, 2015. – 256 с.